

4 2013
 НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ
 5 гривень
 2013
 ЖОВТЕНЬ - ГРУДЕНЬ

НУМІЗМАТИКА І ФАЛЕРИСТИКА

INTERNATIONAL COIN TREND MAGAZINE

Про причини та мету обрізування празьких грошів за матеріалами останніх знахідок

Унікальна матриця печатки митрополита Антонія Ангеловича першої чверті XIX ст.

Вислі печатки Полоцького князя Всеслава Брячеславича та його синів Бориса і Гліба Всеславичей

Орден «Хрест заслуги»

Вшанування пом'яті Івана Котляревського в Галичині у фалеристичних пам'ятках 1898-1903 рр.

Франк «короля-коллабораціоніста» Леопольда III (монети Бельгії 1934-1945 рр.)

Монети Європи:
 Бельгія 1832 - 2000 рр.

ISSN 1811-542X

10 >
 9 771811 542003

Про причини та мету обрізування празьких грошів за матеріалами останніх знахідок

Ростислав Саввов (Хмельницький)

В недавно знайденому під Смотричем на Поділлі скарбі XIV ст. разом з галицько-руськими грошиками та півгрошами подільського князя Костянтина Корятювича (1380–1388/91) була виявлена значна кількість обрізаних грошів Яна Люксембурзького (1311–1346) та Карла I (1346–1378) [1]. Обрізування грошів Вацлава II (1300–1305), Яна Люксембурзького та Карла I добре відоме явище в нумізматиці України. Воно було поширено переважно на території Західної України. Деякі знахідки обрізаних празьких грошів відмічені також в Молдові, Румунії, Польщі та Німеччині. Усі знахідки обтяжених монет відносяться до одного хронологічного періоду першої — третьої третини XIV ст. і збігаються з часом поширення на західні українські землі празьких грошів. Масштаби обрізування празьких грошів у ті часи були значні, за деякими оцінками приблизно половина грошей Вацлава II, Яна Люксембурзького та Карла I була обтяжана [2, с. 129].

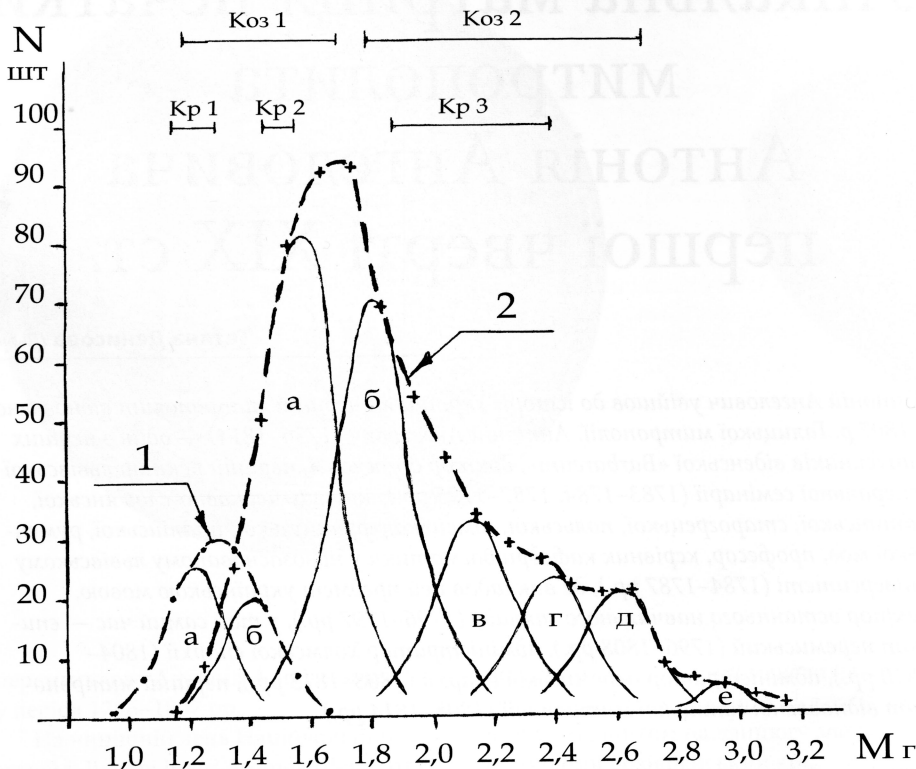
Загальновизнаної думки серед дослідників щодо причин та мети обрізування празьких грошів не має. Більшість дослідників розглядає його як зловживання з неясними корисливими мотивами, яке було можливе в умовах відносної безкарності. Висунуто декілька припущень про мету обрізування празьких грошів. Наприклад, про обтинання до маси (вмісту чистого срібла) пізніших празьких грошів Вацлава IV з меншим вмістом срібла, подібно тому, як в Мейсенському маркграфстві обрізували празькі гроші після введення в 1338 р. мейсенського гроша з меншим, порівняно з празьким, вмістом срібла, [3]. За іншими версіями обрізування велося до стандарту маси джучидського дирхему, чи монет Північної Італії для торгівлі у цих місцевостях [4; 2, с. 132]. Проте, усі ці версії не знайшли підтвердження в відповідному скарбовому матеріалі. Наразі серед дослідників найпоширеніша думка про обрізування празьких грошів протягом другої половини XIV ст. до поточної маси галицько-руських грошків, хоча в рамках цієї пропозиції неможливо пояснити, наприклад, існування серед обтяжених празьких грошів монет з масою понад 2,0 г, що значно перевищує масу руських грошків. Статистичні дані, огляд праць, присвячених обрізуванню празьких грошів та бібліографію можна знайти в ґрунтовних роботах А. Крижанівського та Г. Козубовського [2, 5].

Зазначимо, що Смотрицька знахідка обрізаних празьких грошів одна з найбільших серед інших подібних

знахідок на цю пору. Загалом у скарбі знайдено 128 грошів Яна Люксембурзького та Карла I, з них 120 обрізаних. Це значна величина, якщо згадати, що загальна кількість усіх відомих обрізаних празьких грошів на 2010 р. оцінювалася в 300 екземплярів [2, с. 129]. На відміну від попередніх чисельних дрібних знахідок обтяжених празьких грошів, в даному випадку знайшлася відносно велика кількість монет, що дає змогу зробити статистично обґрунтовані висновки. В усіх обрізаних празьких грошах Смотрицького скарбу повністю зрізаний перший рядок напису аверса до діаметра рештків монет у 1,7–1,9 см. Маса залишків для 110 зважених монет міняється в межах від 0,90 г до 1,6 г. Ширина отриманого розподілу обрізаних монет за масою становить 0,7 г, або 0,45 г на половину висоти кривої розподілу (рис. 1, 1). На думку автора, це занадто багато навіть для обрізування монет в кустарних умовах того часу, що вказує на присутність серед обрізаних празьких грошів не однієї, а декількох окремих партій (груп) обрізаних монет. Вважаємо, що характер розподілу за масою для кожної такої окремої партії обрізаних монет має бути близьким до розподілу за нормальним законом, який описується дзвіноподібною кривою Гауса. Ця симетрична крива описує імовірність можливого відхилення в процесі обрізування від норми. Орієнтуючись на найкрутішу ділянку кривої розподілу за масою обрізаних монет, можна визначити ширину розподілу за масою для

окремої партії монет. В даному випадку вона становить 0,25–0,3 г, що виглядає достатньо реалістичним для обрізування монет в кустарних умовах. Отже, гістограму розподілу за масою зі Смотрицького скарбу можливо апроксимувати суперпозицією двох таких розподілів — кривих Гауса — а, б. Отримані результати аналізу можливо інтерпретувати таким чином, що обрізані празькі гроші з Смотрицького скарбу складаються з двох окремих партій монет різної маси, у яких максимуми лежать при 1,18 г та 1,36 г.

Недавно А. Крижанівським був опублікований ще один скарб кінця XIV ст. (наймолодші монети скарбу — руські грошики Людовика Угорського) з великою кількістю обрізаних празьких грошів [6]. Скарб був знайдений на Львівщині, під Золочевим. Наразі це найбільший скарб такого виду, в якому було знайдено 689 обтяжених та лише декілька цілих грошів Вацлава II, Яна Люксембурзького та Карла I. Наданий у публікації розподіл обрізаних монет з цього скарбу за масою (гістограма) має неправильну, несиметричну форму, що вказує на присутність серед обрізаних грошів окремих груп монет різної маси (рис. 1, 2). Сам розподіл розтягнутий у широкому діапазоні мас, що перекриває усі раніше виділені за масою групи обрізаних празьких грошів. Гістограма із Золочівського скарбу з допомогою підбору кривих Гауса була додатково оброблена автором. Таким чином, з загального розподілу було виділено шість груп — а, б, в, г, д, е обрізаних монет з масою, яка послідовно зростає від 1,6 г до 3,0 г. В попередніх дослідженнях обрізаних празьких грошів Н. Соболевої та Г. Козубовського в розподілі за масою було виділено дві метрологічні групи монет з великим розкидом в 1,2–1,7 г та 1,8–2,7 г [5, с. 190]. За даними А. Крижанівського таких груп виділено три: 1,16–1,31 г, 1,47–1,57 г та 1,89–2,40 г [2, с. 129]. Зауважимо, що метрологічні групи з цих досліджень не збігаються між собою. Виділені нові групи за масою обрізаних празьких грошів зі скарбу

Графіки розподілів за масою обрізаних празьких грошів:

1 — з Смотрицького скарбу; 2 — із Золочівського скарбу. а, б, в, г, д — окремі групи обрізаних празьких грошів, виділених з розподілів. Коз 1, Коз 2 — окремі групи обрізаних празьких грошів, визначених Г. Козубовським. Кр 1, Кр 2, Кр 3 — окремі групи обрізаних празьких грошів, визначених А. Крижанівським.

з-під Смотрича та Золочева, як видно з графіка, не збігаються між собою та із зазначеними раніше виділеними групами. Вони виходять за їх межі, або лежать в стороні. Підкреслимо, що проведений аналіз розподілів за масою з допомогою розбивання їх на декілька кривих Гауса має орієнтовний характер. Зменшивши, чи навпаки збільшивши ширину цих кривих, можна збільшити, чи зменшити кількість виділених з гістограм груп монет, але в будь-якому випадку збігу з виділеними раніше за масою метрологічними групами монет не спостерігається.

Отримані дані також не узгоджуються і з пропозицією про орієнтацію при обтинанні празьких грошів на поточну масу галицько-руських грошків Львова, яка протягом другої половини XIV ст. зменшувалася з 1,7–1,6 г до 1,2–1,0 г. Смотрицький скарб надійно і достатньо точно датується другою половиною 80-х років XIV ст. [1]. Невідомо, чи продовжував карбуватися галицько-руський грошник Людовика Угорського (1340–1382) після 1382 р., але відомо, що маса подільського півгроша, який випускався за його

стопою у 80-х роках XIV ст., була близькою до 1,0–1,2 г. Зазначимо, що важчі грошки Казимира III та Владислава Опольського з цього скарбу, як виявилось під час обробки скарбу, були підігнані шляхом обрізання та відбору до цієї норми в 1,0 г, тоді як серед обрізаних празьких грошів зі скарбу цієї нормі відповідає лише невеликий відсоток монет [1]. Зауважимо також, що серед обрізаних празьких грошів Золочівського скарбу майже половина монет має масу більшу 1,8 г, тобто більшу ніж у руських грошків самих ранніх випусків. Отже, виходячи з проведеного аналізу, потрібно погодитись з висновком зробленим Г. Козубовським, що вагові характеристики обрізаних празьких грошей не дозволяють поєднати їх з галицько-руськими грошками [5]. Так само не видно такої можливості і відносно до інших монет, які були в обігу у той час на теренах України. Підсумовуючи відомі на цю пору результати досліджень метричних характеристик обрізаних празьких грошів, кількість яких завдяки останнім знахідкам значно зросла, що надає можливість наразі робити статистично

обґрунтовані висновки, мусимо констатувати, що в метрології обрізаних празьких грошів не видно будь-якої системи, тому подальші пошуки причин та мети обрізування празьких грошів у цій сфері виглядають непродуктивними.

За таких обставин варто звернути увагу на інший бік явища обрізування монет — на отримання з його допомогою сировинного срібла. Відомо, що за відсутності в Україні власних родовищ срібла в минулому, для отримання срібла для ювелірних та інших потреб переплавляли монети. Одержане таким чином срібло було дещо дорожче ніж сировинне, однак це компенсувалося доступністю способу, що було важливо в умовах нестачі сировинного срібла. Правдоподібно припустити, що метою обрізування празьких грошів було саме отримання сировинного срібла. Виникненню явища обрізування монет сприяли умови економічного підйому, що склалися на землях Західної України в середині XIV ст. В умовах поживлення економіки виник певний дефіцит сировинного срібла та обігової монети. Про дефіцит обігової монети свідчить, наприклад, карбування в 70-х роках XIV ст., виявлених у Смотрицькому скарбі, місцевих подільських наслідувань галицько-руським грошикам Владислава Опольського (1372–1379), а також саме тривале курсування на грошовому ринку обрізаних празьких грошей. Ці рештки монет, як видно з досліджень, не мали сталої маси, тому користуватися ними було незручно. Вочевидь, при більш-менш значних транзакціях не обходилося без зважування обрізаних монет. За звичайних умов такі монети розглядалися б як зловмисно зіпсовані і не втрималися в обігу. Лише за нестачі обігової монети обрізані празькі гроші могли курсувати тривалий час поряд з повноцінними монетами, про що свідчать їхня присутність в скарбах XIV–XV ст. різного часу та сліди зносу — потертості на обрізах цих монет.

Іншою причиною обрізування празьких грошів, теж пов'язаною з монетним дефіцитом, була висока вартість монети у той час. За нестачі монети її вартість, як засобу грошового обігу, росте і помітно відривається від вартості в ній срібла. Обтинання срібних монет з метою отримання сировинного срібла, на відміну від їх повного знищення, зберігає в залишку монети цю добавлену вартість і тим самим здешевлює отримане сировинне срібло. А дефіцит обігової монети гарантував обрізувальникам прийняття грошовим ринком в обіг обтяжених монет. Крупні високопробні гроші Вацлава II,

Яна Люксембурзького та Карла I найкраще підходили серед інших монет того часу для цієї мети.

Під час обрізування монет для отримання сировинного срібла не було потреби притримуватись будь-яких стандартів та метрологічних норм. Кожну окрему партію монет обтинали, вочевидь, керуючись лише актуальною потребою в необхідній кількості срібла. Звідси та велика кількість виділених за масою партій-груп обрізаних празьких грошів з довільними метрологічними показниками, що спостерігається в дійсності. Отже, на думку автора, саме дефіцит обігової монети разом з дефіцитом сировинного срібла в середині XIV ст. на галицько-волинських та подільських теренах спричинив явище обрізування празьких грошів. Метою обрізування було отримання сировинного срібла при збереженні залишку монети як засобу грошового обігу.

З 80-х років XIV ст. збільшилося карбування львівської монети, також розпочалося карбування власної монети на Поділлі та Молдові. Крім того збільшилося надходження на землі України празьких грошів, тепер вже Вацлава IV (1378–1419). Дефіцит обігової монети зник і гроші Вацлава IV вже не обрізували.

На завершення, вважаю за необхідне висловити щире подяку Ігорю Яковелісу за допомогу в опрацюванні матеріалів та збір метрологічних даних монет з Смотрицького скарбу.

Список літератури

1. Саввов Р. Скарб монет XIV ст. з-під Смотрича//Львівські нумізматичні записки, ч. 8, 2013.
2. Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV — XV століттях. Львів — 2007. С. 129–137.
3. *Baginski W.* Objęte grosze praskie na Rusi Czerwonej//*Biuletyn numizmatyczny.* Warszawa, 1983. — № 3. — С. 49.
4. *Paszkiwicz B.* Grosz ruski//Міжнародна наукова конф. «Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле і сучасність». — Львів, 2005. — С. 98–101.
5. *Козубовський Г.* Обрізані празькі гроші в монетному обігу України//Спеціальні історичні дисципліни, питання теорії та методики. Вип. 16, 2010. — С. 190–198; *Козубовський Г. К.* вопросу об обрзанных пражских грошах//Двенадцатая всероссийская нумизматическая конф. Тезисы докладов и сообщений. — М., 2004. — С. 113.
6. *Крижанівський А.* Новые находки пражских грошей на землях Западной Украины//Міжнародний нумізматичний семінар. Словаччина, Кошице — 2013. Реферат доповіді (у друці).
7. *Соболева Н.* Пражские гроши в музеях Украины//Нумизматика и сфрагистика. — Вып. 1. — Киев, 1963. — с. 129.

Унікальна матриця печатки митрополита Антонія Ангеловича першої чверті XIX ст.

Тетяна Денисова (Львів)

Антоній Ангелович увійшов до історії України як перший митрополит відновленої у 1807 р. Галицької митрополії. Антоній Ангелович (1756–1814) — один з перших випускників віденської «Barbareum», доктор богослов'я, перший ректор львівської генеральної семінарії (1783–1784, 1787–1795 рр.), знавець церковно-слов'янської, латинської, старогрецької, польської, німецької, французької, італійської, румунської мов, професор, керівник кафедри догматики у новозаснованому львівському університеті (1784–1787 рр.), де викладав цей предмет українською мовою, ректор останнього навчального закладу (1796–1797 рр.), у той самий час — єпископ перемиський (1796–1808 рр.), адміністратор холмської єпархії (1804–1810 рр.), адміністратор перемиської єпархії (1808–1813 рр.), перший митрополит відновленої галицької митрополії (1808–1814 рр.).

Підкреслюючи історичну роль та значення діяльності ієрарха історик Іван Паславський зауважив, що «за умов, коли в Російській імперії українське православ'я було позбавлене самостійного церковного життя, а унійна церква була заборонена, зміцнена завдяки енергійним заходам Ангеловича греко-католицька церква в Галичині була практично єдиною берегиною давньої київської церковної традиції, набуваючи поступово всеукраїнського значення. Тому постає митрополита Антонія Ангеловича всеціло вписується в контекст всієї української церкви і належить усьому українському народові» [1, с. 43; 2; 3, с. 96].

Церковна сфрагистика даного періоду практично не досліджувалася. В кінці XVIII ст. єпископом перемиським Антонієм Ангеловичем використовувалася печатка самотубної композиційної побудови [4, арк. 2 зв; 5, с. 55], якої не спостерігаємо на сфрагісах його духовних попередників. Вперше подаємо опис печатки перемиського єпископа з документа 1799 р. У полі печатки розміщено овальний щит із гербом Сас, вгорі оздоблений пір'ям страуса. Картуш повторює форму накладеного на нього щита, проте вгорі роз'єднується на три неоднакові час. На вужчих бічних частинах картуша зображені митра, увінчана хрестом, та жезл. На центральній

ширшій частині картуша розташована п'ятизубцева шляхетська корона. Над нею п'ять високих пір'їн, пронизаних горизонтально закомпонованою стрілою (вістрям у правий бік). Нижню частину картуша облямовує ланцюг, на якому звисає архієрейський нагрудний однорамений хрест. Щит із картушем розташований на горностаєвій мантиї, що виходить з-за кардинальського капелюха з китицями, по шість з кожного боку (1:2:3). Зауважимо, що китиці закомпоновані на мантиї. Подібне розташування мантиї та капелюха із китицями спостерігаємо на матриці печатки львівського єпископа Лева Шептицького, яку використовували у другій половині XVIII ст. [6, с. 36].

Легенда ANTONIVS.

ANGELLOWICZ. EPISC: PREMISL. SAMBO... LEOPOL: HAL: CAMEN...

ADMINISTRATOR розміщена між внутрішнім крапковим та зовнішнім рослинним обідками. Напис починається зверху, своєрідним акцентом цієї частини печатки виступає капелюх, який роз'єднує внутрішній крапковий обідок.

Наявні у фонді «Сфрагистика» Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького церковні матриці засвідчують існування у архієреїв як офіційних, так і приватних печаток. Припускаємо їх наявність у єпископа